

ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ВИКОНАВСТВО У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Любомир Пастушенко

Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України

Анотація:

У статті проаналізовано структуру професійної діяльності вчителя музичного мистецтва. Розкрито специфіку та психологічні механізми музично-педагогічної творчості.

Аннотация:

Пастушенко Любомир. Инструментальное исполнительство в структуре профессиональной деятельности учителя музыкального искусства. В статье проанализирована структура профессиональной деятельности учителя музыкального искусства. Раскрыты специфика и психологические механизмы музыкально-педагогического творчества.

Resume:

Pastushenko Lubomyr. Instrumental performance in the structure of professional activity of music art teachers. The article analyzes the structure of professional activity of the music art teacher. The author reveals specificity and psychological mechanisms of musical and pedagogical work.

Ключові слова:

інструментальне виконавство, методика, музично-педагогічна діяльність.

Ключевые слова:

инструментальное исполнительство, методика, музыкально-педагогическая деятельность.

Key words:

instrumental performance, teaching techniques, musical and educational activities.

Постановка проблеми. Сучасна школа є базовою ланкою становлення особистості, що сприяє розвитку творчих здібностей, розвиває мотивацію до самовдосконалення та перетворення навколишньої дійсності. У зв'язку з цим зростає роль освіти загалом і музичної освіти зокрема, оскільки вона не тільки розвиває музичні здібності, але й впливає на розвиток загальної творчої активності суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це питання широко висвітлене у працях відомих психологів Г. Альтшуллера, Л. Виготського, А. Леонт'єва, С. Рубінштейна, Б. Теплова та ін. Багато поколінь педагогів-дослідників визнавали провідну роль вчителя музики у процесі художньо-творчого становлення особистості школяра (Б. Асаф'єв, Ю. Алієв, Л. Баренбойм, Д. Кабалевський, С. Шацький, В. Шацька та ін.). Питання підготовки майбутніх учителів ґрунтовно досліджені такими вченими, як Л. Арчажникова, В. Бобрицька, Н. Гузій, А. Козир, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Ростовський, Н. Сегеда, О. Щолокова.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити сутність музично-виконавської діяльності вчителя музичного мистецтва з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із метою висвітлення проблеми інструментального виконавства як виду художньо-творчої діяльності звернемося до психологічних характеристик поняття «діяльність» загалом і «художньо-естетична діяльність» зокрема.

У психології поняття «діяльність» характеризує функцію індивіда у процесі його взаємодії з навколишнім світом. Упродовж усієї історії характер людської діяльності постійно змінювався. Саме діяльності людина зобов'язана своєю поя-

вою, становленням і набуттям усіх людських якостей.

Відомий психолог О. Леонт'єв [6] звернув увагу на те, що на відміну від тварин, розвиток психіки яких відбувається завдяки біологічним законам і визначається загальними законами біологічної еволюції, людина має вищу форму відображення дійсності – свідомість. Відомо, що свідомою діяльністю суб'єкта визначається тими умовами, у яких вона відбувається. Ці умови можна поділити на суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних умов належать потреби, інтереси, здібності людини тощо. До об'єктивних – соціальне, природне оточення людини, суспільні відносини, соціальний лад, тобто весь навколишній світ об'єктів, які суб'єкт намагається перетворити, виходячи зі своїх потреб, інтересів і здібностей. Зазначимо, що вирішальну роль відіграють об'єктивні умови тоді, якщо вони переломлені через призму суб'єктивного й одержали вид суб'єктивних сил. Важливою також є наявність суб'єктивних чинників, без яких діяльність як така не може ні виникнути, ні існувати, ні розвиватися.

Зазначимо, що прагнення людини до створення того, що приносить їй естетичну насолоду, слугувало для зародження художньо-естетичної діяльності та її розвитку протягом всієї історії людського існування. Скарби Стародавнього Сходу, піраміди Єгипту, стіни Акрополя, архітектура Древньої Греції, пам'ятники готичної архітектури Західної Європи, художні цінності України – усе це результат художньо-естетичної діяльності людей різних епох, що становить частину культури й цивілізації.

Художньо-естетична діяльність відіграє значну роль у творчому розвитку особистості, найважливішою частиною якої є уявлення.

У творчому характері діяльності органічно поєднано два її плани: зовнішній і внутрішній. Відомо, що виявляючи активність у перетворенні соціальної дійсності, людина змінюється. З іншого боку, саме вищий рівень свідомості особистості, духовний і моральний розвиток, загальна та професійна підготовка ініціюють її участь у спільній діяльності. Вона починає творити, а не тільки споглядати результат художньо-естетичної діяльності. Тому перш ніж узятися за створення того чи іншого шедевра художньої творчості, людина має накопичити в собі величезну кількість вражень, осмислити їх, відчути й видати у вигляді образу, що передавав би її індивідуальність.

С. Рубінштейн, аналізуючи художньо-творчу діяльність, дійшов висновку про те, що творчість, що входить у працю, відкриває новий аспект проблеми діяльності [9]. У трудовій діяльності, спрямованій на створення певного об'єктивного продукту, особистість повинна підпорядкувати вільну гру своїх поривів і сил зовнішній меті, продуктові своєї праці. У творчій праці, яка створює щось об'єктивно значуще й разом із тим нове, привнесене особистістю, є оригінальним, тобто несе відбиток цієї особистості.

Отже, художньо-творча діяльність перебуває в прямій залежності від сприйняття, почуття, уяви, фантазії. Зустріч із твором мистецтва завжди викликає у людини певну естетичну реакцію і є афектом, що виявляється в тій галузі фантазії, яка потребує сприйняття мистецтва. Єдність почуттів, фантазії, уяви покладено в основу будь-якого мистецтва. Подібне перетворення афекту, вибухова реакція й отримання емоційної розрядки було названо Л. Виготським «катарсисом естетичної реакції» [3]. На думку вченого, навчити творчого акту не можна, але можна сприяти його прояву й розвитку. Важливу роль у цьому процесі відіграють художньо-творчі здібності. Багато авторів відзначають, що наявність їх у людини можна визначити в ранньому дитинстві, спостерігаючи за грою дитини. Психолог Д. Ельконін зазначав, що у грі дитина пропускає через переживання нові явища, що її вразили.

Сучасний психолог А. Мелік-Пашаєв [7] вбачає різницю між художньо-творчим відображенням дійсності і нехудожнім у тому, що для художника факти, враження та образи зовнішнього світу є не просто об'єктивною даністю, а засобом і можливістю виразити певну сукупність ідей, переживань, ціннісного ставлення до життя, що спонукають його працювати над твором. Автор виділяє три рівні художньої обдарованості як цілісної психологічної характеристики людини. Перший рівень – естетична позиція особистості, яка породжує в зіткненні з життям неповторний внутрішній зміст художніх творів. Другий рівень – творча уява, здатність до створення образу, розкриття внутрішнього змісту твору в адекватній йому

чуттєво-сприймальної формі. Третій рівень – якість, що сприяє оволодінню певними засобами виконання того чи іншого твору.

Погляди різних науковців підтверджують, що в художньо-творчій діяльності вирішальне значення має особистість художника. Те, що являє собою автор, прямо відображається в його роботі, де він проявляє себе неповторною особистістю зі своїм світосприйняттям, ідеалами та естетичними позиціями. Це найбільше притаманно професійній художньо-творчій, зокрема й музичній діяльності.

Відомо, що створюючи твір мистецтва, живописець, скульптор, архітектор, на відміну від композитора, не відчувають потреби в посереднику – інтерпретаторі. Твір музичного мистецтва оживає лише у процесі його художньої інтерпретації. Відтворюючи у своєму тлумаченні музику, її авторське бачення, виконавець часто переосмислює її відповідно до свого світогляду, естетичного ідеалу, особистого досвіду. Тобто суб'єктивуючи виконавство, виконавець привносить щось своє і тим самим певною мірою може видозмінити авторський задум. Тому будь-яке інтонування, інтерпретація – це художньо-творчий акт.

Істотну роль у цьому процесі відіграє, на думку О. Сохора, музичне сприйняття як складний багаторівневий процес, що складається з кількох стадій: слухання як фізичний і фізіологічний процес, розуміння і переживання музики, її інтерпретація і оцінка [10]. Слухач здатний зрозуміти й пережити зміст музики тільки тоді, якщо потік музичних звуків він сприймає не як хаотичний, а як організований і осмислений, у якому відчувається взаємозв'язок і взаємозалежність елементів. Умовою розуміння музики слугують знання музичної мови, володіння тими асоціаціями, які стали властиві елементам музики у процесі її суспільного побутування. Без цього не можна зрозуміти сенсу музичних «слів» і «фраз».

Значимо, що варіант твору, запропонований виконавцем, відрізняється від авторського. Сприйняття слухачем музики проходить через призму поглядів виконавця, його життєвого й музичного досвіду, емоційного стану, тобто розуміння музики виконавцем. У цьому зв'язку вище викладене стосується виконавця можливо більшою мірою, ніж слухача.

Проблема педагогічної творчості вчителя є вельми актуальною і постійно досліджуваною. Їй присвячені праці Л. Виготського, С. Гайдай, Н. Горлінської, В. Загвязинського, І. Ісаєва, В. Кан-Калика, Ю. Львова, Н. Нікандрова та багатьох інших педагогів-науковців. Ними визначено педагогічні аспекти творчої діяльності вчителя, її етапи, а також умови, необхідні для її реалізації.

Важливими чинниками, що свідчать про творчу спрямованість діяльності вчителя (зокрема й учителя музики), є, на думку В. Кан-Калика та

Н. Нікандрова, такі педагогічні аспекти: світоглядний, професійний, етичний, естетичний, які об'єднані цими дослідниками загальним поняттям «педагогічний ідеал» [5].

Світоглядний аспект пов'язаний із формуванням у вчителя ідейної орієнтації, активної світоглядної позиції, бажання поліпшити педагогічну дійсність, із пошуком нових шляхів, методів, способів досягнення дидактичних цілей. Наприклад, у процесі проведення уроку музики вчитель, усвідомлюючи значущість класичної музики для формування художньо-естетичного смаку учнів, здійснює пошук доступних шляхів залучення до неї молодого покоління за допомогою виконання творів на музичному інструменті, порівнює шедеври музичного мистецтва з сучасними творами «однорідками». Професійний аспект охоплює знання та уявлення, педагогічну спрямованість особистості, педагогічні погляди вчителя. Професіоналізм учителя музики полягає в його вмінні поєднувати у процесі проведення уроку теоретичні знання та інструментально-виконавські вміння; точно уявляти необхідність використання певних творів із навчальної програми в силу їх педагогічної значимості; виявляти переконаність у тому, що без використання на уроці звучання живого музичного інструмента не можна домогтися позитивних результатів навчання (що було доведено, зокрема Д. Кабалевським).

Основою етичного аспекту особистості вчителя є його моральні засади, що регулюють спрямованість його діяльності й визначають моральний стан; який завдає тональність спілкування, мікроклімат у класі й рівень моральної наповненості всього педагогічного процесу. Відомо, що основним завданням уроку музики є розвиток творчих здібностей, потреби у спілкуванні з шедеврами музичного мистецтва. У цьому зв'язку етичний аспект особистості вчителя музики пов'язаний з умінням створити творчу атмосферу на уроці, виконати музичний твір так, щоб пробудити до нього інтерес учнів. Важливим чинником у цьому складному процесі є уміння педагога відчувати психологічну готовність сприймати твір того чи іншого жанру, характеру, настрою.

Естетичний аспект пов'язаний з емоційно-чуттєвими проявами як учителя, так і учня (задоволення від виконаної роботи, натхнення, творче переживання і т. д.). Цей аспект є характерним для особистості вчителя музики. Постійне спілкування з творами музичного мистецтва не залишає його байдужим до їх змісту та емоційних образів, що породжує натхнення й творче переживання, яке передається й учневі.

Наступним етапом роботи є припущення вчителя про те, що завдання можуть бути виконані найбільш ефективно, якщо знайти доцільні для учнів методи й засоби аналізу цього твору, тобто визначити шляхи реалізації педагогічних завдань.

Це може бути, наприклад, метод, пов'язаний із виконанням вчителем твору й подальшим обговоренням з учнями окремих його частин, різних за характером, ладом, темпом; ознайомлення з літературним текстом. Крім того, може бути використаний «метод руйнування», який полягає у виконанні педагогом сумних за характером уривків весело й бадьоро, а веселих – сумно й невесело. Таке виконання виглядає комічно й дає змогу відчувати суперечливий характер запропонованих уривків, що якнайкраще дає зрозуміти учням, що характер музики безпосередньо залежить від такого елемента музичної мови, як лад. Закінчивши роботу, учитель, як правило, аналізує її.

У науковій літературі є дві полярні думки щодо суті педагогічної творчості: одні вчені стверджують, що це вроджена здатність, «подарунок природи», інші вважають, що педагогічну творчість цілком можна опанувати у процесі діяльності. Ми схильні погодитися з другою думкою і вважаємо, що вчителю музики у процесі педагогічної діяльності, зокрема й інструментально-виконавської, необхідно дотримуватися порад В. Кан-Калика, який уважає, що для оволодіння педагогічною творчістю треба чітко усвідомлювати кінцеву мету освітньої взаємодії (очікуваний результат); уміти визначати ситуативну мету запланованої взаємодії; зіставляти заплановану взаємодію з психолого-педагогічною теорією; визначати відповідність обраного прийому власній педагогічній індивідуальності; шукати оптимальні шляхи здійснення запланованої взаємодії [4].

Педагогічні аспекти, етапи й умови творчої діяльності впливають на рівень розвитку творчого потенціалу вчителя. У педагогічній практиці є різні параметри, що свідчать про рівень цього потенціалу. Так, наявність високого рівня творчого потенціалу виявляється в активній життєвій позиції вчителя, його прагненні до перетворення педагогічної дійсності, уважному ставленні до критики, у готовності до змін, що сприяє найбільш ефективному здійсненню педагогічного процесу. Творчий підхід до професії посилює продуктивність праці, викликає позитивні емоції й відгуки аудиторії, допомагає з більшою винахідливістю долати труднощі.

Педагогічна творчість вчителя музики зумовлена поліфункціональністю його діяльності, що вимагає від нього цілого комплексу професійних якостей: психологічних, педагогічних, виховних, хормейстерських, музикознавчих, інструментально-виконавських, дослідницьких. Багатоплановість діяльності вчителя музики відзначали видатні діячі педагогіки та музичної культури (Б. Асаф'єв, Н. Ветлугіна, А. Гольденвейзер та ін).

Ми солідарні з авторитетною думкою Л. Арчажникової, що процес педагогічної діяльності вчителя музики буде більш результативним,

якщо всі спеціальні здібності (артистичні, художні, музичні) підпорядкувати головній – педагогічній. Більше того, за відсутності педагогічних здібностей спеціальні здібності стають індеферентними, не вводяться у структуру педагогічної діяльності, що провокує формування антипедагогічної спрямованості.

Важливою особливістю вчителя музики, на думку Л. Арчажникової [2], є постійне використання в його діяльності міжпредметних зв'язків. Це пов'язано з необхідністю формування у школяра активного сприйняття й естетичних переживань при усвідомленні явищ мистецтва. Крім того, міжпредметні зв'язки дають можливість розв'язати проблему настанови поєднання музики з життям.

«Складність цієї професії, – відзначала О. Апраксина, – визначається необхідністю тісного взаємозв'язку елементів, що входять до поняття «учитель» і до поняття «музикант», причому кожне з них так само є багатогранним. Учитель музики веде навчально-виховну роботу, формує погляди, переконання, потреби, смаки, ідеали дітей. Він повинен бути не просто освіченою людиною, добре знати свій предмет, але особистістю у високому ... значенні цього слова» [1, с. 43]. Значну роль у поліфункціональній діяльності вчителя музики відіграє його музично-естетична культура та комплекс особистісних якостей. Музично-естетична культура складається з визначеного комплексу здібностей, настанов, знань, умінь, навичок, а також аксіологічних і творчих орієнтацій.

Педагогічна творчість учителя музики зумовлена творчою природою самого музичного мистецтва, а також процесом виконання музичних творів.

Як відомо, музичну освіту спрямовано на передачу школярам духовного досвіду поколінь, сконцентрованого в музичному мистецтві, розвиток позитивних рис і властивостей особистості учня, на пробудження творчих здібностей учня, бажання виступати пропагандистом музичного мистецтва. А значить, і сам учитель не може не володіти музичною культурою, оскільки, за словами К. Ушинського, «... тільки особистість може виховати іншу особистість, у якій яскраво виражені індивідуальний стиль, своєрідність, неповторність» [11, с. 63–64]. У зв'язку з цим, педагогічну творчість вчителя музики не можна розглядати за межами творчої природи самого музичного мистецтва, що апріорі робить його діяльність творчою.

Зрозуміло, що педагогічна творчість пробуджує вчителя до передачі своїх духовних надбань учням. Виконуючи музичний твір, учитель музики здійснює творчий процес, вкладає частково

себе в художньо-педагогічну інтерпретацію авторського задуму. У зміст музики виконавець неминує привносить щось своє, особисте, що детерміноване складом його особистості, життєвим і музичним досвідом. Ці особливості інтерпретації лежать за межами точного нотного запису. «Інтерпретація» у перекладі з латинської означає «засноване на власному тлумаченні творче виконання якого-небудь художнього твору».

Саме тому особливого значення у виконавській діяльності вчителя музики набуває індивідуальний виконавський стиль – складний, багатогранний процес, що вимагає досить тривалого виконавського досвіду. Будучи посередником між композитором і слухачем, виконавець повинен проводити глибокий аналіз авторського тексту, підніматися до рівня духовної культури, внутрішньої значущості композитора. Як би детально автор не виписував позначення того чи іншого твору, значущість їх цілком залежить від інтерпретатора. Без серйозної роботи над твором, без власного ставлення до написаного, без уміння правильно прочитати музичний текст не буде живого музичного звучання.

Педагогічна творчість вчителя музики зумовлена специфікою його діяльності і носить публічний характер. Л. Арчажникова підкреслює, що цей процес має двобічний характер: з одного боку, творчість учителя, з іншого, – творча діяльність учнів, що виникає на основі застосованих учителем методів стимулювання [2]. На її думку, вміння цікаво, захоплюючи проводити уроки музики й позакласні заняття, яскраво, образно виконувати музичний твір, правильно оцінювати ситуацію і знаходити вдалі рішення є основою залучення учня до світу мистецтва, зокрема музики, вироблення у нього потреби до самостійних суджень, народження творчої фантазії та ініціативи [9]. Досягнення цієї мети вимагає від учителя музики компетентності в усіх галузях музикознавства, що виявляється в різних видах його професійної діяльності, і, насамперед, інструментально-виконавської.

Висновки. З огляду на викладене вище доходимо висновку, що музичне виконавство учителя музики:

- сприяє становленню педагогічних традицій вітчизняних виконавців і формуванню принципів виконавської школи;

- являє собою органічний складник педагогічної творчості вчителя музики;

- відіграє провідну роль у структурі поліфункціональної діяльності вчителя музики, що зумовлює необхідність вільного володіння музичним інструментом і вимагає відповідної інструментально-виконавської підготовки.

Список використаних джерел

1. Апраксина О.А. О современных требованиях к

References

1. Apraksina, O. A. (1973). *On modern requirements for*

- подготовке учителя-музыканта для общеобразовательной школы / О.А. Апраксина // Музыкально-педагогическая подготовка учителя. – М., 1973. – С. 36-44.
2. Арчажникова Л.Г. Профессия – учитель музыки : кн. для учителя / Л.Г. Арчажникова.– М.: Просвещение, 1984.– 111с.
 3. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С.Выготский. – М.: Современное слово, 1998. – 480 с.
 4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: кн. для учителя/ В.А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190с.
 5. Кан-Калик В.А., Никандров, Н.Д. Педагогическое творчество / В.А.Кан-Калик. – М.: Педагогика, 1990. – 144с.
 6. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии : учеб.пособие для вузов/ под ред. Д.А. Леонтьева, Е.Е. Соколовой. – М.: Смысл, 2000.– 509 с.
 7. Мелик-Пашаев А.А. Мир художника / А.А.Мелик-Пашаев. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 269 с.
 8. Николаев А. Исполнительские и педагогические принципы А.Б. Гольденвейзера / А. Николаев // Мастера советской пианистической школы: сб. статей. – М., 1954. – С. 115-166.
 9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. В 2 т. – М.: Педагогика, 1989.– 322 с.
 10. Сохор А.Н. Музыка как вид искусства / А.Н. Сохор. – 2 изд. –М.: Музыка, 1970. – 192 с.
 11. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения / К.Д. Ушинский. – М.: Просвещение, 1968.– 557с.
- the teacher-musician's preparation for comprehensive school.* Moscow. [in Russian].
2. Archazhnikova, L. G. (1984). *Profession – teacher of music: teacher's book.* Moscow: Prosveshchenie
 3. Bygotskiy, L. S. (1998). *Psychology of art.* Moscow: Sovremennoye slovo. [in Russian].
 4. Kan-Kalik, V. A. (1987). *For a teacher on pedagogical communication: teacher's book.* Moscow: Prosveshchenie. [in Russian].
 5. Kan-Kalik, V. A., Nikandrov, N. D. (1990). *Art of Pedagogy.* Moscow: Pedagogika. [in Russian].
 6. Leontiev, A. N. (2000). *Lectures on general psychology: study guide for higher education establishments.* In D. A. Leontieva, E. E. Sokolova. Moscow: Smysl. [in Russian].
 7. Melik-Pashaev, A. A. (2000). *World of artist.* Moscow: Progress-Tradizia. [in Russian].
 8. Nikolaev, A. (1954). *Performing and pedagogical principles of A.B. Goldenveiser.* Masters of Soviet pianist school: collection of articles. Moscow. 115-166. [in Russian].
 9. Rubinstein, S. L. (1989). *Fundamentals of general psychology.* Moscow: Pedagogika. [in Russian].
 10. Sokhor, A. N. (1970). *Music as a kind of art.* (2 nd ed.). Moscow: Muzyka. [in Russian].
 11. Ushynskiy, K. D. (1968). *Selected pedagogical works.* Moscow: Prosveshchenie. [in Russian].

Рецензент: Сегеда Н.А. – д.пед.н., профессор

Відомості про автора:
Пастушенко Любомир Андрійович
 Інститут вищої освіти
 НАПН України
 вул. Бастіонна, 9, м. Київ,
 Київська обл., 01014, Україна
 doi:10.7905/нвмдпу.v0i10.711

Надійшла до редакції: 22.04.2013 р.
Прийнята до друку: 06.06.2013 р.